דאס מעגליכע
און אוממעגליכע

שלמה סיימאן

א מאדערנע איבעראַרבעטונג
אויף היימישער אידיש

באזירט אויף דער ניו-יארקער אויסגאבע, 1961
אן אפדרוק פון דעם אלמאנאך "אידיש"

וועגן דער אויסגאַבע

די שפּראַך, זאַץ-בוי און אויסדרוקן זענען איבערגעאַרבעט געוואָרן אויף היינטיגער היימישער אידיש. די דריי אָפּטיילונגען, טענות, ביישפּילן, קריטיק און לויב פונעם מחבר זענען פּרעזערווירט געוואָרן. דאָס איז נישט קיין סיכום. אונטערקעפּלעך זענען צוגעגעבן געוואָרן כדי צו העלפן דעם לייענער.

דער טעקסט איז אַ פילאָזאָפישע באַטראַכטונג פון דער אידישער עטיק און פון דער שייכות צווישן הלכה און אגדה. די רעליגיעזע און היסטאָרישע אויסטייטשונגען, אַריינגערעכנט די קריטיק אויף אָרטאָדאָקסיע, רעפאָרם און סעקולערע אידישקייט, זענען דעם מחבר'ס מיינונגען, נישט פסקי הלכה און נישט די רעדאַקציע'ס מיינונגען. "אונזער דור" און "היינט" אין זיין שטימע מיינען זיין צייט, נישט אונזער צייט.

לשון-קודש ציטאַטן זענען פּרעזערווירט געוואָרן וואו זיי זענען נויטיג פאַרן געדאַנק. די דערקלערונגען פון פּסוקים, מאמרים און אַנדערע שריפטן זענען אויך מאָדערניזירט געוואָרן; זיי זענען נישט ניי באַשטעטיגטע וואָרט-פאַר-וואָרט איבערזעצונגען. מקור-באַמערקונגען שטאַמען פונעם מחבר. באַמערקונגען פון דער רעדאַקציע זענען באַזונדער אָנגעצייכנט געוואָרן אין קלאַמערן.

אַלטע טענות וועגן דעם קערפּער זענען פּרעזערווירט געוואָרן אַלס היסטאָרישע טענות, נישט אַלס מעדיצינישע פאַקטן. די הלכה-ביישפּילן זענען נישט קיין אָנווייזונגען למעשה. ביבליאָטעק-צייכנס און לײדיגע סקען-בלעטער זענען נישט אַריינגענומען געוואָרן. דער מקור-טעקסט גייט פון געדרוקט זייט 235 ביז 261; די לייען-אויסגאַבע האָט איר אייגענע נומערן.

א. דער אידישער מקור פון עטיק

אַ מתנה פאַר מיין חבר נפתלי קראַוועץ.

דער אידישער בליק אויף דער וועלט האָט אַן אייגענעם צוגאַנג צו דער פראַגע: פון וואו קומט עטיק? לויט דעם אידישן בליק קומט דער מאָראַלישער באַפעל פון אַ טראַנסצענדענטן כח, אַ כח וואָס איז העכער און אויסער דער וועלט און וואָס פירט זי. מיר קענען נישט אַלעמאָל פאַרשטיין דעם טעם פון זיין רצון.

אונזער עטיק קומט אויך אַרויס פון דער מאָראַל פון דער גרופּע. די גרופּע לייגט אויף אונז באַשטימטע הנהגות און מאָראַלישע התחייבות'ן. אָבער די מאָראַלישע כללים זענען נישט בלויז באַפעלן צו פאַרשטאַרקן די גרופּע אָדער פאַרזיכערן איר קיום. זיי ווייזן אויך אַ וועג וויאַזוי די גרופּע קען ווערן אַ הייליגע געמיינדע און באַקומען אַן אָפּשפּיגלונג פונעם באַשעפער, וואָס איז דער סימבאָל פון מאָראַלישער שלימות.

די אידישע עטיק איז געבויט אויף דעם אייגנאַרטיגן גאָט-באַגריף פון די נביאים: דער גלויבן אין איין גאָט.

די נביאים האבן פארשטאנען גאט אלס א כח וואס איז נישט צוגעבונדן צו דער מאטעריעלער וועלט. ער איז אויסער דער נאטור און אויסער דעם גאנצן קאסמאס. זיי האבן אים באפרייט פון יעדער געבונדנקייט צו דער נאטור אדער צום גורל. זיינע באפעלן אז מענטשן זאלן זיין גוט און ערליך שטאמען נישט פון מענטשליכער דערפארונג.

אין די אויגן פון די נביאים איז גאט אבער נישט אזוי אבסטראקט אז ער איז אפגעריסן פון דער וועלט. ער זיצט נישט רואיג און שטיל, צופרידן מיט זיין אייגענעם קיום, אן א שייכות צו דער מענטשליכער וועלט און צום מענטשליכן גורל. ער איז א גאט וואס האנדלט. נישט בלויז דער מענטש זוכט א וועג צו גאט; גאט קומט אויך אראפ צום מענטש און לערנט אים צו גיין אין זיינע וועגן.

די צוויי זייטן ווערן קלאר אויסגעדריקט אין דעם פסוק: "כי כה אמר רם ונשא, שוכן עד וקדוש שמו". דער הויך-דערהויבענער, וואס וואוינט אויף אייביג און וועמענס נאמען איז הייליג, זאגט: איך וואוין אין דער הייך און אין הייליגקייט, אבער אויך מיט דעם מענטש וואס איז צעבראכן און נידעריג אין גייסט, כדי אויפצולעבן דעם מוט פון די נידעריגע און דאס הארץ פון די צעבראכענע (ישעיה נ"ז, ט"ו).

די צוויי, לכאורה סתירה'דיגע, זייטן שפיגלען זיך זייער קלאר אפ אין מאמרי חז"ל. אויך דארט טרעפט מען מאמרים וואס זענען זיך סותר. מען דארף נישט דוקא פארענטפערן די סתירות. ערשטנס, זייער מקור איז אין תנ"ך. צווייטנס, "אין קיין שום פלאץ אין תלמוד געפינט זיך נישט קיין אויסגעארבעטע שיטה וועגן דעם עצם אינהאלט פון דער אידישער אמונה. דעריבער איז נישט מעגליך צו באשטימען גענוי די גרענעץ צווישן אן אלגעמיין אנגענומענער מיינונג און דער מיינונג פון א יחיד. דאס איז ערשט באשטימט געווארן אין דער שפעטערדיגער אנטוויקלונג פון אידישקייט" (יצחק יוליוס גוטמן, "הפילוסופיה של היהדות", זייט 44).

[מקור-באמערקונג פונעם מחבר: מער איבער דעם אין מיין "אילוזיע און וואונטש", "אידישער קעמפער", ניו יארק, פסח-נומער תשי"ט.]

וועגן די חז"ל וואס האבן אנגענומען בלויז דעם אבסטראקטן גאט-באגריף פון די נביאים וואלטן מיר געזאגט אויף אונזער היינטיגער שפראך: זיי האלטן אז אלע מצוות, אן קיין אויסנאם, זענען באפעלן פון א טראנסצענדענטער מאכט. דאס נעמט אריין אפילו מצוות וואס זייער שכר ווערט אנגעגעבן און פאר וועלכע עס איז גרינג צו געפינען א טעם אדער א געזעלשאפטליך-עטישע דערקלערונג. אויך זיי זענען אן אבסאלוטע פאדערונג פון אים, נישט געבונדן צו דער דערפארונג פון דער גרופע. אין היינטיגע ווערטער: א קאטעגארישער אימפעראטיוו, אן אומבאדינגטער מאראלישער באפעל.

די משנה זאגט: "האומר על קן צפור יגיעו רחמיך, משתקין אותו". ווען איינער זאגט ביים דאווענען: אזוי ווי דיין רחמנות דערגרייכט דעם פויגל'ס נעסט, אזוי זאלסטו רחמנות האבן אויף אונז, הייסט מען אים שטיל זיין (ברכות, פרק ה', משנה ג'; מגילה, פרק ד', משנה ט').

אין דער גמרא איז דא א מחלוקת וועגן דעם טעם. איין אמורא זאגט אז דער אויסדרוק מאכט דעם רבונו של עולם'ס רחמנות אויסזען כאילו זי איז בלויז אויף פייגל און נישט אויף אנדערע באשעפענישן. דער צווייטער זאגט אז מען מאכט אים שטיל ווייל מען טאר נישט אויסטייטשן די מצוות אלס מענטשליכע געפילן, ווי רחמנות. מען דארף זיי אננעמען ווי גזירות, באפעלן פאר וועלכע מען זוכט נישט קיין טעם (ברכות ל"ג ע"ב).

רש"י טייטשט "גזירה" אלס א חוק, א געזעץ וואס האט נישט קיין טעם. די וואס גלויבן נישט האלטן אז די מצוה האט נישט קיין זין; די וואס גלויבן טארן נישט נאכטראכטן איבער איר זין.

לויט דעם אויסטייטש פון דער משנה טאר מען נישט זוכן אדער געבן א טעם פאר קיין מצוה. נישט בלויז פאר ריטואלע מצוות ווי פרה אדומה אדער כלאים, וואס זענען גזירות, נאר אויך פאר מצוות וואס מען קען יא דערקלערן. אויך זיי זענען חוקים און גזירות. "כל התורה כולה היא גזירת המלך" (שפתי חכמים, במדבר י"ט, פסוק א'): די גאנצע תורה איז א גזירה, אן אומבאדינגטער באפעל וואס איז נישט געבונדן צו מענטשליכער דערפארונג. די מצוות קומען נישט פון דער מאראל פון דער גרופע.

אבער די מערסטע חז"ל שטיצן זיך אויף דעם צווייטן גאט-באגריף פון די נביאים. ער איז א גאט וואס האנדלט, וואס ווייסט פון מענטשן'ס ליידן, טוט חסד, ברענגט גוטס און שלעכטס, רעכנט זיך אפ פאר זינד און באלוינט גוטס. דורך זיינע מעשים לערנט ער מענטשן וויאזוי זיך צו פירן, כדי די גרופע, די עדה, זאל האבן א קיום. ער איז נישט בלויז גוזר אן קיין זין און אן קיין טעם.

די גמרא זאגט: עס שטייט "אחרי ה' אלקיכם תלכו" (דברים י"ג, ה'). קען דען א מענטש נאכגיין דער שכינה? דער פסוק מיינט אז מען זאל נאכטון דעם אייבערשטן'ס מידות. אזוי ווי ער האט באקליידט אדם און חוה, זאלסטו באקליידן די נאקעטע. אזוי ווי ער איז געקומען מבקר חולה זיין אברהם נאך דער מילה, זאלסטו באזוכן קראנקע. אזוי ווי ער האט מנחם אבל געווען יצחק נאך אברהם'ס פטירה, זאלסטו מנחם אבל זיין. אזוי ווי ער האט געברענגט משה צו קבורה, זאלסטו באגראבן די טויטע (סוטה י"ד).

פארוואס איז דא די מצוה פון שילוח הקן, אוועקשיקן דעם מאמע-פויגל און נעמען די קינדער? דער מדרש זאגט: "שלח תשלח את האם ואת הבנים תקח לך" (דברים כ"ב, ז'). רבי אלעזר פרעגט פארוואס די תורה זאגט דאס דווקא וועגן דעם מאמע-פויגל. ווייל זי פארנעמט זיך מיטן באזעצן און אויפבויען די וועלט; דעריבער איז זי ראוי געראטעוועט צו ווערן (דברים רבה, פרשה ו', י"ג).

לויט די מאמרים איז די אידישע עטיק א גרופע-עטיק. זי איז געבונדן צום לעבן און צו דער מאראל פון דער גרופע. גאט אליין לערנט דעם מענטש וויאזוי זיך צו פירן, כדי א מענטשליכער יישוב אויף דער וועלט זאל זיין מעגליך.

דער געדאנק געפינט זיך שוין אין דער תורה: "העידותי בכם היום את השמים ואת הארץ". איך רוף הימל און ערד צו עדות קעגן אייך: איך האב פארגעלייגט פאר אייך לעבן און טויט, ברכה און קללה. קלייב אויס דאס לעבן, כדי דו און דיינע קינדער זאלן לעבן (דברים ל', י"ט).

די זעלבע פרשה זאגט דאס נאך קלארער. מצוות, סיי בין אדם למקום און סיי בין אדם לחברו, זענען נישט בלויז באפעלן פון א ווייטן, אומדערגרייכבארן גאט. זיי זענען זאכן וואס דער מענטש קען זען פון דער נאנט, אין דער וועלט ארום אים.

"די מצוה וואס איך געב דיר היינט איז נישט פארהוילן פון דיר און נישט ווייט. זי איז נישט אין הימל, אז דו זאלסט דארפן פרעגן: ווער וועט פאר אונז ארויפגיין אין הימל, זי אראפברענגען און אונז לערנען זי צו טון? זי איז אויך נישט איבערן ים, אז דו זאלסט פרעגן: ווער וועט אריבערגיין, זי ברענגען און אונז לערנען זי צו טון? די זאך איז זייער נאנט צו דיר, אין דיין מויל און אין דיין הארץ, זי צו טון" (דברים ל', י"א און ווייטער).

א פסוק מיטן זעלבן כאראקטער דינט אלס אסמכתא פאר צוויי באמערקנסווערטע מדרשים. זיי טייטשן אז דער ציל פון די מצוות איז פארן מענטש: ער זאל קענען לעבן און באקומען אן ענליכקייט צו זיין באשעפער.

"האל תמים דרכו, אמרת ה' צרופה, מגן הוא לכל החוסים בו" (תהלים י"ח, ל"א): דעם אייבערשטן'ס וועג איז גאנץ, זיין ווארט איז געלייטערט, און ער איז א שילד פאר אלע וואס זוכן ביי אים שוץ. אויב זיינע וועגן זענען גאנץ, איז ער אליין דאך זיכער גאנץ.

רב האט געזאגט אז די מצוות זענען געגעבן געווארן בלויז כדי צו לייטערן דעם מענטש. וואס גייט דען גאט אן צי מען שעכט א בהמה לויטן דין אדער מען האקט איר אפ דעם קאפ? (בראשית רבה, פרשה מ"ד, א'.)

דער מדרש תנחומא זאגט אויך: וואס גייט גאט אן צי מען שעכט די בהמה און עסט זי אדער מען שטעכט זי און עסט זי? טוסטו דערמיט גאט א טובה אדער א רעה? וואס גייט אים אן צי דו עסט כשר אדער נבלה? די מצוות זענען געגעבן געווארן בלויז כדי צו לייטערן די מענטשן (תנחומא, שמיני ח').

מען דארף אבער פארשטיין אז אויך אין די מאמרים איז דא, ווי אין גאנץ תנ"ך, א צוזאמענפירונג פון ביידע גאט-באגריפן. ער איז אן אבסטראקטער גאט און אויך א נאנטער גאט. אויף אונזער שפראך קען מען דאס אויסדריקן אזוי: די דערפארונג פון עטיק קומט טאקע פון דער מאראל פון דער גרופע. דער דירעקטער באפעל קומט פון דער גרופע דורך אירע לערערס און פון עלטערן צו קינדער. דער ווילן צו טון וואס איז ריכטיג ווערט אויף אונז ארויפגעלייגט דורך די כללים פון דער גרופע צו וועלכער מיר געהערן. אבער דער טיפסטער מקור פון דעם ווילן צו טון גוטס איז דער באגריף פון א טראנסצענדענטן כח וואס איז די שלימות אליין, די אבסאלוטע גערעכטיקייט.

דעריבער האט נאר דער מענטש געקענט שאפן א געמיינדע, א גרופע, א פאלק וואס קען בליען בלויז אויף אן עטישן יסוד. דער מענטש איז באשאפן געווארן אין גאט'ס געשטאלט און געגליכנקייט. אין מאדערנע ווערטער: דער מענטש שפיגלט אפ די געטליכקייט אדער טראגט אין זיך א חלק פון דער געטליכקייט אין דער וועלט. ווייל ער איז א חלק פון דעם געטליכן אינעם אוניווערס, איז ער שטענדיג אומרואיג, פול מיט נייגער, גלוסט און בענקשאפט צו זיין ענליך צו זיין באשעפער.

דאס איז אויך דער טעם פארוואס די מענטשליכע געזעלשאפט איז שטענדיג אין באוועגונג. זי קען נישט בלייבן פארפרוירן און אומגעענדערט פאר א לאנגע צייט. דאס געטליכע אינעם מענטש זוכט כסדר צו פארברייטערן זיין גרופע-עטיק. זי זאל זיין חל נישט בלויז אויף די אייגענע, נאר אויף יעדן איינעם, אויף פרעמדע אזוי ווי אויף אייגענע, אפילו אויף שטומע באשעפענישן. אזוי ווי גאט, וועמענס רחמנות איז אויף אלע זיינע באשעפענישן: "ורחמיו על כל מעשיו" (תהלים קמ"ה, ט').

דאס איז אויך דער מקור פון דעם גרויסן מענטשליכן חלום פון משיח, און נאך מער פון דעם חלום פון אחרית הימים. עס וועט קומען א צייט ווען אלע רשעות'ן וועלן בטל ווערן און דער מענטש וועט ענדליך דערגרייכן די שלימות פון דער אפשפיגלונג פונעם כביכול. ווען ער וועט אנקומען צו דער מדרגה, וועלן נישט בלויז אלע געזעלשאפטליכע צרות פארשווינדן. אפילו דער גרעסטער אומגליק, דער טויט, וועט מער נישט זיין: "בלע המות לנצח, ומחה אדני ה' דמעה מעל כל פנים". ער וועט פארניכטן דעם טויט אויף אייביג, און גאט וועט אפווישן די טרערן פון יעדן פנים (ישעיה כ"ה, ח').

ב. הלכה און אגדה

דער באגריף פון די נביאים איז אז גאט איז א טראנסצענדענטער כח, נישט געבונדן צו דער נאטור. מען קען אים נישט מגשם זיין, געבן א קערפערליכע געשטאלט, און מען טאר נישט און קען נישט מאכן פון אים א בילד. ער איז העכער דעם מענטש און אויסער דער נאטור. אין דער זעלבער צייט איז ער אויך א געזעלשאפטליכער גאט, וואס איז פאראינטערעסירט אין מענטשן'ס גורל און גליק.

דער באגריף שפיגלט זיך אפ אין דער צעטיילונג פון דער אידישער עטיק: די חומרות פון דער אגדה און די קולות פון דער הלכה. די פראקטישע אנווענדונג פון די צוויי זייטן האט געשאפן דעם אידישן עטאס, דעם אידישן נאציאנאלן כאראקטער אינעם לעבן פון אמונה.

דער עול וואס די אגדה לייגט אויפן מענטש שפיגלט אפ דעם אבסטראקטן גאט-באגריף פון די נביאים. גאט איז א כח וואס מען קען נישט געבן א געשטאלט אדער באגרייפן. ער באפעלט, און זיין ווארט איז א גזירה. מען דארף פאלגן אפילו ווען מען פארשטייט נישט פארוואס. נאך מער: מען טאר נישט זוכן טעמים פאר מצוות אדער זיי אויסטייטשן, ווייל זיי זענען גזירות המלך. זיי טארן נישט פארשטאנען ווערן אלס אויסדרוקן פון רחמנות און גוטסקייט, וואס זענען געבונדן צו מענטשליכע געפילן. מען מוז זיי מקיים זיין צי זיי זענען נויטיג פאר דער געזעלשאפט צי נישט. די באפעלן קומען פון א מאכט וואס איז נישט געבונדן צו דער גרופע'ס דערפארונג. דעריבער זענען די פאדערונגען פון אגדה שטרענג און רעכענען זיך נישט מיטן מענטש.

הלכה שפיגלט אפ דעם צווייטן גאט-באגריף פון די נביאים, דעם אנטראפאמארפישן באגריף: מען פארשטייט גאט דורך זייטן וואס האבן א שייכות צום מענטש. דאס איז דער גאט פון דער גרופע און פון די אבות, וואס באווייזט זיך צום מענטש און לערנט אים צו גיין אין זיינע וועגן. ער לערנט אים צו באקליידן ארעמע, שפייזן הונגעריגע, באזוכן קראנקע און באגלייטן א נפטר. ער איז נאנט צום מענטש און וויל אים גליק און

רואיגקייט. זיינע מצוות זאלן האלטן און פארשטארקן די גרופע און ברענגען גליק און שפע פאר די וואס פירן זיי אויס. די מצוות זענען אנווייזונגען וויאזוי צו לעבן. דעריבער איז די הלכה, אנדערש ווי אגדה, מקיל.

דער טערמין "הלכה" האט א ברייטערן באדייט ווי א ספעציפיש אידישער דין אדער הנהגה. די גמרא דרש'נט "הליכות עולם לו" (חבקוק ג', ו'): "אל תקרי הליכות אלא הלכות". ליין נישט "הליכות", וועגן אדער הנהגות, נאר "הלכות", דינים (נדה, סוף המסכתא; מגילה כ"ז ע"ב).

אין אן אלגעמיינעם זין מיינט הלכה נישט בלויז א מנהג אדער דין, נאר אויך חכמה, דאס לערנען פון א געוויסן ענין. "הלכות מדינה" קען מיינען די חכמה וויאזוי צו פירן א מדינה, אירע געזעצן און מנהגים, אדער די תורה'ס צוגאנג צו דער מדינה. די משנה זאגט: "שומרי פירות אוכלין מהלכות מדינה אבל לא מן התורה". די שומרים פון פירות מעגן עסן פון זיי לויטן מנהג אדער געזעץ פון דער געגנט, אבער נישט לויטן דין תורה (בבא מציעא צ"ג ע"א). מען טרעפט אויך הלכות דרך ארץ, הלכות רופאים און אנדערע.

[מקור-באמערקונג: חיים טשרנאוויץ, "תולדות ההלכה", חלק א', זייטן 23-24; "ערוך השלם", ביי "הלך" און "הלכה".]

דא נוצן מיר "הלכה" אין א באגרעניצטן זין: די דינים פון ריטואל און צערעמאניעס, בין אדם למקום, און די עטישע כללים בין אדם לחברו. מיר מיינען דינים וואס זענען אנגענומען געווארן נאך א שקלא וטריא און אן אפשטימונג אין בית דין, און זענען געווארן הלכה פסוקה, א דין וואס איז חל אויף כלל ישראל.

"אגדה" נעמט אין איר ברייטן זין אריין מעטאפיזישע השערות, וויכוחים צווישן אידן און נישט-אידן, היסטארישע געשעענישן, פאנטאסטישע מעשיות, טרוקענע כראניקעס, מעשיות מיט א מוסר השכל און מעשיות בלויז פאר פארוויילונג. דא נוצן מיר דעםווארט בלויז פאר די טיילן וועגן בין אדם למקום און בין אדם לחברו וואס זענען חל אויף חסידים און אנשי מעשה, יחידי סגולה. די חומרות זענען נישט חל אויף כלל ישראל.

אין ירושלמי ווערט דערציילט אז רבי לוי איז געזעסן און גע'דרש'נט דעם פסוק וועגן א מענטש וועמען גאט האט געגעבן עשירות, פארמעגן און כבוד, אבער נישט די מעגליכקייט צו געניסן דערפון (קהלת). ער טייטשט דאס אויף א בעל אגדה: דער קען נישט אסר'ן און נישט מתיר זיין, נישט מטהר זיין און נישט מטמא מאכן (ירושלמי הוריות, פרק ג', הלכה ה'). דער פני משה דערקלערט: ער קען נישט פסק'נען דינים. דאס איז געזאגט געווארן בדרך כלל; עס זענען דא אויסנאמען, און שפעטער האט זיך דער מצב געענדערט, ווי מיר וועלן זען.

הלכה איז געווארן א כח וואס פירט דאס פאלק ווען די תקופה פון נבואה האט זיך געענדיגט. מלאכי, וואס האט געלעבט בערך הונדערט יאר נאך שיבת ציון, איז דער לעצטער נביא פון תוכחה וועמענס נבואות זענען פארשריבן געווארן אונטער זיין נאמען און אריינגענומען אין כתבי הקודש. מיט אים האט זיך די תקופה פון נבואה געענדיגט, אבער נבואה איז נישט פארשוואונדן.

מען דארף קלאר מאכן צוויי זאכן. ערשטנס, הלכה האט זיך נישט אנגעהויבן ערשט נאכן סוף פון דער נבואה-תקופה. תורה שבעל פה, די טראדיציעס וויאזוי מקיים צו זיין מצוות, זענען אזוי אלט ווי תורה שבכתב. נאר תורה שבעל פה איז געווען אונטערגעארדנט צו נבואה און תורה שבכתב. הלכה האט זיך צוביסלעך אנטוויקלט און באקומען א פראקטישע פארם. די טראדיציע איז מערסטנס געווען ביי די כהנים, וואס האבן דורכגעפירט ריטואל און צערעמאניעס. דאס פאלק אלס גאנצער האט געהאט ווייניג מצוות מעשיות.

צווייטנס, הלכה אלס דעם פאלק'ס דרך החיים איז נישט אויפגעקומען מיטאמאל ווי נאר די תקופה פון נבואה האט זיך געענדיגט. א שטיק צייט האבןביידע געווירקט צוזאמען. דער כתב אמנה, דער אפמאך וואס נחמיה האט געמאכט מיטן פאלק (נחמיה י'), איז דורכגעפירט געווארן איידער די תקופה פון נבואה האט זיך געענדיגט. זיינע אכצן תקנות זענען די ערשטע הלכות פון די סופרים. דער אפמאך איז גע'חתמ'ט געווארן ווען נבואה האט נאך עקזיסטירט.

[מקור-באמערקונג: חיים טשרנאוויץ, "תולדות ההלכה", חלק ג', זייט 107; יחזקאל קויפמן, "תולדות האמונה הישראלית", כרך ד', ספר א', זייטן 331-332 און 381-382.]

למעשה האט די וויכטיגקייט פון הלכה אנגעהויבן ארויסצוקומען אין גלות בבל נאך חורבן בית ראשון, און מסתמא נאך פריער, נאכן גלות יהויכין, אין דער צייט ווען נבואה האט געבליט. דאס איז געווען אין ירמיהו'ס לעצטע יארן, אין דער צייט פון יחזקאל און שפעטער פון דעם גרויסן נביא פון נחמה. גלות יהויכין, און נאך מער דער חורבן בית המקדש, האבן געברענגט א טיפן איבערקערעניש אין דער אידישער אמונה. אידן זענען אפגעריסן געווארן פון לאנד און פונעם איינגעשטעלטן ריטואל וואס איז געווען געבונדן צום לאנד און צום מקדש, וואו מען האט געברענגט קרבנות און אפגעהאלטן די צערעמאניעס פון ימים טובים. יעצט זענען זיי געווען אין א פרעמדן, טמא'נעם לאנד. וויאזוי האבן זיי געקענט האלטן זייער אמונה?

אידישקייט איז געשטאנען פאר א נסיון. אלע פעלקער וואס זענען פארטריבן געווארן פון זייער לאנד זענען געשטאנען פארן זעלבן נסיון. רעליגיע איז דעמאלט געווען צוזאמענגעבונדן מיט לאנד, פאלק און דער גאנצער קולטור פונעם פאלק. טעארעטיש האט מען אפשר געקענט דינען דעם אייגענעם גאט אין א פרעמדן לאנד, אבער קולטורעל איז עס געווען אוממעגליך, ווייל עבודת האל איז געווען פארבונדן מיטן גאנצן לעבן פונעם לאנד.

די געצנדינערישע פעלקער האבן דעם נסיון נישט אויסגעהאלטן. דער דרוק פון דער פרעמדער קולטור און ציוויליזאציע האט מיטגעשלעפט זייער אמונה. זיי האבן געגלויבט אין א סך געטער און האבן דעריבער נישט געקענט מיט קנאות אפווארפן נאך א גאט אדער נאך געטער. אין איין אדער צוויי דורות האבן זיי זיך אויסגעמישט מיטן פאלק וואס האט זיי באזיגט.

אידן האבן אבער אויסגעהאלטן דעם נסיון. דער גלויבן אין איין גאט האט זיי געראטעוועט פון א פולשטענדיגער אסימילאציע. די גולים זענען טאקע געווארן א טייל פון דער ציוויליזאציע ארום זיי און האבן ביז א געוויסער מאס אנגענומען איר קולטור. זיי

האבן געטוישט זייער עברית אויף אראמיש און אפילו געטוישט דעם אידישן אלף-בית. דאך איז געבליבן א באשטימטע אפגעזונדערטקייט: זייער אמונה אין איין גאט. אין דעם גלויבן איז געלעגן דאס קערנדל פון אן אמונה וואס איז נישט געבונדן בלויז צו א לאנד, א שטיקל ערד אדער א באשטימטן הייליגן ארט.

דער אידישער גלויבן אין איין גאט איז טאקע צוזאמענגעבונדן מיטן אויסדערוויילטן פאלק, לאנד און שטאט, וואס זענען זיין וואוינונג: "אשר אור לו בציון ותנור לו בירושלים" (ישעיה ל"א, ט'). אבער אויב עס איז נאר דא איין גאט, דער האר פון דער גאנצער וועלט, הערט ער דאס געשריי פון אלע לעבעדיגע באשעפענישן, וואו זיי זאלן נאר זיין. אזא גאט קען מען נישט פארבייטן מיט געטער פון האלץ און שטיין. די פעלקער וואס דינען די נישטיגע געטער האבן נישט זיין חסד אויף זיך. פאר אזא גאט קען מען קעמפן מיט קנאות.

טראץ דער גרויסער אסימילאציע פון די גולים אין בבל האט נישט געקענט קומען א פולשטענדיגע אסימילאציע, ווייל זיי זענען נישט געווארן געצנדינער. דאס האט געהאלטן א געוויסע אפגעזונדערטקייט, ענליך צו א מאדערנעם אסימילירטן איד וואס האט זיך נישט גע'שמד'ט.

[מקור-באמערקונג: מער איבער דעם ביי יחזקאל קויפמן, אין דער דערמאנטער אויסגאבע, זייטן 36-80.]

קעגנערשאפט צו געצנדינסט אליין איז אבער א נעגאטיווע זאך. זי קען נישט זיין קיין גרויסער שעפערישער כח. די טיפע אמונה אין אחדות אלקים איז געווען א פאזיטיווער כח. דער גלויבן אין איין איינציגן גאט, וואס איז דער אויסדרוק פון שלימות און גוטסקייט, און אין זיין תורה, האט געפאדערט א הייליג און ריין לעבן. די פאדערונג האט געשאפן א נייעם וועג צו דינען גאט: א ריטואל וואס האט נישט געדארפט די פארמיטלונג פון כהנים, אנדערש ווי אין בית המקדש.

אין יענער צייט האט זיך אנגעהויבן די עבודה אין בית הכנסת. מען האט געדינט גאט אן קרבנות און אן כהנים, און אפגעהאלטן שבת, יום טוב און ראש חודש אן דער אנפירונג פון כהנים און לוויים. דער בית הכנסת, אונזער היינטיגע שול, איז אן אריגינעלע אידישע שאפונג וואס האט נישט געהאט קיין גלייכן אין דער געצנדינערישער וועלט.

דאס לעבן אין בית מדרש האט ארייננגענומען תפילה, וידוי, תעניתים, קריאת התורה, מילה און נאמען געבן, חתונות, הספדים, דרשות, לערנען מיט קינדער, אויסרופן אבידות, צדקה, אסיפות און סעודות מצוה. שלוחי מצוה זענען דארט איבערגעשלאפן. דער בית דין איז געזעסן אין בית מדרש, געגעבן גיטין, געלייגט חרמות און געגעבן שבועות וואו עס איז נויטיג געווען.

[מקור-באמערקונג: אליעזר לוי, "יסודות התפילה", זייטן 90-94.]

אין דער זעלבער צייט האט מען אנגעהויבן אויסצוטייטשן די תורה פארן טעגליכן לעבן. די תורה האט באפוילן צו האלטן מצוות. די נביאים האבן געזאגט תוכחה און געסטראשעט. יעצט האבן אידן מסכים געווען אז די נביאים זענען גערעכט געווען: גאט'ס תורה איז א תורה פון לעבן. זיי האבן אנגענומען דעם "פארוואס". אבער וויאזוי טוט מען עס?

"אין בבל האט מען אנגעהויבן צו זיין מער פארזיכטיג מיט מצוות. מען האט אנגעהויבן אויסצופארשן זייערע פרטים, און דאס אויספארשן האט זיך פארמערט פון טאג צו טאג און פון דור צו דור" (א. ה. ווייס, "דור דור ודורשיו", חלק א', זייט 48). מען האט אנגעהויבן דרש'ענען די תורה, דעם וועג פון הלכה, און אויסארבעטן א פארם פון דער תורה וואס פאסט צו די נייע באדינגונגען פונעם לעבן.

דער וועג פון הלכה האט זיך געשטיצט אויף א פסוק אדער אויף א קבלה, אדער אויסגעטייטשט מצוות לויט באשטימטע כללים פון לאגיק. אזוי האט זיך אויסגעוועבט א גאנצע סיסטעם: אלטע קבלות, מנהגים, חומרות, קולות, אנווייזונגען פון נביאים, ריטואלן פון כהנים און לוויים, לאקאלע טראדיציעס, נייע תקנות וואס די צייט האט געפאדערט, ווי די אכצן תקנות פונעם כתב אמנה, און סייגים, סיי על פי דין און סיי לפנים משורת הדין. דאס אלעס האט געדארפט באקומען א סדר, כדי די גאנצע אומה זאל האבן א קיום און קענען שאפן א הייליג לעבן, פארן כלל און פאר יעדן איד באזונדער. דאס איז דער רצון פון גאט.

דער ציל פון הלכה איז נישט געווען בלויז קיום האומה, ווי א סך פון אונזערע היסטאריקער מיינען. זיכער איז זי נישט געווען א קאפריז אדער א קאנספיראציע פון א באשטימטן קלאס אינעם פאלק. ר. טראווערס הערפארד שרייבט מיט רעכט: "דער ציל פון זייער אויסטייטשן די תורה איז בעצם געווען א פראקטישער: צו געבן דער געטליכער תורה, וואס איז געגעבן געווארן פאר ישראל, אזא פארם אז ישראל זאל זי קענען אויפנעמען" ("The Pharisees", זייט 69).

אין דעם באמערקנסווערט בוך געפינט זיך נאך א קלארערע שטעלע: "איינער פון עזרא'ס אייגנשאפטן איז געווען זיין פאדערונג אז יעדער יחיד פון דער אידישער עדה האט אויף זיך דעם חוב צו מקיים זיין די מצוות פון דער תורה. אין דעם ליגט גאט'ס רצון" (זייט 71).

ביים אויספארמען דער הלכה האט געווירקט דער סתירה'דיגער גאט-באגריף פון די נביאים: א גאט העכער און אויסער מענטש און וועלט, און אויך א געזעלשאפטליכער גאט וואס איז נאנט צום מענטש.

דער תלמוד, די תורה פון די פרושים, האט ארייננגענומען א סך אגדות, אן זיי אפצוטיילן פון דער הלכה. אין זיי זענען דא פאלקס-גלויבנס וואס געבן גאט מענטשליכע געשטאלטן. דאס איז אזוי טראץ דעם וואס דער תלמוד איז אפיציעל געשטאנען אויפן יסוד אז גאט איז אינגאנצן נישט-קערפערליך און האט ארויסגעוויזן א הלכה'דיגע קעגנערשאפט צו הגשמה.

[מקור-באמערקונג: חיים טשרנאוויץ, אין דער דערמאנטער אויסגאבע, זייטן 313-315, און דער גאנצער קאפיטל "התורה והתלמוד". טשרנאוויץ נעמט אן יחזקאל קויפמאן'ס אויסטייטש פונעם סתירה'דיגן באגריף ביי די נביאים.]

עס זעט אויס אז מיר קענען גיין נאך א שטיקל ווייטער. דער גאנצער צוגאנג פון הלכה צו דער תורה שטאמט פון דעם נביאישן באגריף אז גאט איז נישט בלויז אן אבסטראקציע, נאר אויך א היסטארישער און געזעלשאפטליכער גאט. ער ווערט פארשטאנען דורך

מענטשליכע זייטן, אבער נישט ווי א קערפער וואס מען זעט מיט די חושים. מען דערקענט אים דורך זיינע מידות אין דער גע‌זעלשאפט. דעריבער קען מען אים נישט מאלן אדער אויסשניצן, אבער מען קען גיין אין זיינע וועגן.

א טראנסצענדענטער גאט גיט באפעלן, "חוקים שאין להרהר עליהם", וואס מען טאר נישט נאכטראכטן איבער זיי. זיי זענען שטרענג און אומבויגזאם. דאס איז דער אגדה'דיגער באגריף פון עטיק און ריטואל. אבער גאט'ס מידות קענען מיר יא אננעמען, ווייל ער איז אויך א געזעלשאפטליכער גאט, פאראינטערעסירט אין דער גרופע'ס קיום. דעריבער האבן זיינע באפעלן א טעם, און דעריבער זענען די הלכות לקולא קעגן די שטרענגע פאדערונגען פון דער אגדה.

הלכה איז פארבונדן מיטן טעגליכן לעבן פון יעדן מענטש. די תורה'ס באפעלן קענען נישט זיין קעגן דער ווירקליכקייט. "ווען זיי וואלטן זיך צוזאמענגעשטויסן מיט אונזער וועלט און אפגעווארפן די ווערטן פון דעם ממשות'דיגן קיום, דעם פיזיאלאגישן און ביאלאגישן, וואלטן די ווערטער פון דער תורה נישט אנטהאלטן רחמנות, חסד און שלום, נאר צארן און נקמה" (יוסף דוב הלוי סאלאווייטשיק, "איש ההלכה", "תלפיות", שנה א', חוברת ג'-ד', זייט 671; זע אויך זייטן 676-671).

הלכה איז געקומען מקיים זיין די פסוקים אז תורה איז א תורה פון לעבן, וואס לערנט צו אונטערשיידן צווישן גוטס און שלעכטס, לעבן און טויט, ברכה און קללה (דברים ל', ט"ו, י"ט). זי גיט די עטישע און ריטואלע מצוות א פראקטישע פארם, אז מען זאל קענען לעבן מיט זיי און זיי אויספירן. די תורה איז נישט בלויז פאר יחידי סגולה וואס קענען דערגרייכן העכערע עולמות, נאר פאר דעם געוויינליכן מענטש אויף אונזער ערד.

אן הלכה בלייבט די תורה אן אבסטראקציע וואס מען קען נישט מקיים זיין און נישט אננעמען. אפילו ביי ריטואל איז דער ציל פון הלכה צו פארמינערן די שארפקייט און אומבויגזאמקייט פון די אבסטראקטע באפעלן פונעם טראנסצענדענטן גאט.

דאס מיינט נישט אז הלכה איז אפארטוניזם, זיך צופאסן צום מצב לויטן באקוועמליכסטן וועג. רבי יוסף דוב סאלאווייטשיק זאגט שיין: "דער אידעאל פונעם איש ההלכה איז צו מאכן די רעאליטעט אונטערטעניג צום עול פון הלכה" (דארט, זייט 670). אבער די הלכה ווייסט פון דעם מענטש'ס גרענעצן און מעגליכקייטן. זי איז נישט קיין בלינדער באפעל אדער גזירה. זי האט א געזעלשאפטליכע אויפגאבע.

מיר ווייסן נישט פון קיין מאמר וואס זאגט קלאר אז אלע הלכות און מצוות זענען גזירות המלך וואס מען טאר נישט נאכטראכטן אדער אויספארשן זייער טעם. פון דער פריער דערמאנטער משנה וועגן קן צפור נעמט רש"י ארויס אז אלע מצוות זענען חוקים און גזירות. זיין לשון איז: "מדותיו מצוותיו, והוא לא לרחמים עשה אלא להטיל על ישראל חוקי גזירותיו, להודיע שהם עבדיו ושומרי מצוותיו וגזירות חוקותיו".

דער עיקר תוספות יום טוב זאגט אויפן זעלבן ענין: ווען די מצוות וואלטן געווען צוליב רחמנות, וואלט גאט בכלל פארבאטן צו שעכטן חיות און עופות. דער אויסטייטש פון רש"י איז מסתמא דער מקור פארן פריער דערמאנטן שפתי חכמים אויפן ערשטן פסוק פון חוקת: "ואף על גב דכל התורה כולה היא גזירת המלך".

דאס איז אבער נישט דער אלגעמיין אנגענומענער כלל וועגן דער תורה אין תלמוד. פיל מער איז אנגענומען ביי חז"ל אז די תורה איז געגעבן געווארן כדי צו ברענגען שלום אין לעבן: "כל התורה כולה נמי מפני דרכי שלום" (גיטין נ"ט ע"ב). אזוי זאגן אויך די פריער דערמאנטע מדרשים אז מצוות זענען געגעבן געווארן צו לייטערן דעם מענטש. עס זענען דא א סך אזעלכע מאמרים. למשל: "תורה תחילתה גמילות חסדים וסופה גמילות חסדים" (סוטה י"ד ע"א). די תורה הייבט זיך אן מיט חסד, גאט באקליידט אדם און חוה, און ענדיגט זיך מיט חסד, ער פארנעמט זיך מיט משה'ס קבורה.

לויט הלכה האבן דער ריטואל, די צערעמאניעס און דאס מענטשליכע אויפפירן בין אדם לחברו נישט קיין מיסטישן כח צו ווירקן אויפן טראנסצענדענטן כח וואס פירט די וועלט, אז ער זאל זיין גוט צו אונז. הלכה מיינט צו געבן גאט'ס באפעלן א פראקטישע פארם לויט די מענטשליכע מעגליכקייטן און פארשטאנד. דער יחיד זאל קענען אויספירן אין זיין טעגליכן לעבן די אידעאלע וועלט וואס גאט האט געוואלט דער מענטש זאל אויפשטעלן. דער ציבור זאל ווערן א הייליגע געמיינדע.

הלכה איז די מאראל פון דער גרופע. דאס איז דער יסוד פונעם הלכה-טייל אין תלמוד און פונעם גרעסטן טייל פון די פסוקים. ביי אגדה איז אבער יעדער דין א גזירה וואס דארף נישט קיין טעם אדער דערקלערונג. דעריבער בלייבט דער אגדה'דיגער דין שטרענג און אומבויגזאם אפילו ווען ער שאדט דער געמיינדע. עטליכע ביישפילן וועלן דערקלערן אונזער הנחה.

שבועה

די גאר אלטע קבלה און אגדה האבן זייער שטרענג געקוקט אויף שבועות. "אמרי אינשי: בין זכאי בין חייב לשבועה לא תעול" (ירושלמי, פרק ו', הלכה ה'): צי דו ביסט גערעכט צי שולדיג, נעם נישט אויף זיך קיין שבועה. דער פני משה דערקלערט אז מען דארף זיך היטן פון א שבועה אפילו ווען מען איז איבערצייגט אז מען איז גערעכט און זאגט דעם אמת.

איידער מען האט געגעבן א שבועה צו עדות, האט מען זיי איינגעווארצלט מורא מיט ווארענונגען: די גאנצע וועלט האט געציטערט ווען גאט האט געזאגט אויפן בארג סיני "לא תשא את שם ה' אלקיך לשוא". ביי אלע עבירות שטייט "ונקה", ער וועט מוחל זיין; ביי א שבועה שטייט "לא ינקה", ער וועט נישט מוחל זיין (שבועות ל"ח-ל"ט).

אין מדרש עשרת הדברות ווערט געזאגט אז אפילו אויף אן אמת טאר א מענטש נישט שווערן. עס ווערט דערציילט וועגן א גרויסן גביר וואס האט קיינמאל נישט גענומען קיין שבועה. פאר זיין פטירה האט ער איבערגעלאזט פאר זיין זון א צוואה: ער זאל קיינמאל נישט שווערן, אפילו אויף אן אמת.

נאך דער פטירה האבן שווינדלער זיך דערוואוסט פון דער צוואה און געמאנט געלט ביים יורש. ער וואלט געקענט שווערן און זיין פטור, אבער האט נישט געוואלט עובר זיין אויפן טאטע'ס צוואה. די שווינדלער האבן אים אפגענומען זיין פארמעגן. נאך צרות זענען געקומען: ער האט פארלוירן זיין גאנצע ירושה און מען האט אים ארייננגעזעצט אין

תפיסה, ווייל ער האט נישט געקענט באצאלן אנדערע שווינדלער. זיין ווייב האט געוואלט אים אויסלייזן און איז געגאנגען וואשן פרעמדע וועש. זי איז געוועז זייער שיין. ווען זי איז געגאנגען וואשן די וועש פון מאטראזן אויף א שיף, האבן זיי זי פארכאפט און אוועקגעפירט אין א ווייט לאנד. דער סוף פון דער מעשה איז אבער א גוטער: גאט באלוינט דעם יתום פאר זיין ערליכקייט ("מדרשים קטנים", געזאמלט, אויסגעארבעט און פאררעכטן דורך י. ח. ראווניצקי און ח. נ. ביאליק, זייטן 77-78).

הלכה האט די שטרענגקייט נישט אנגענומען. נישט בלויז מעג מען שווערן, נאר אין באשטימטע פעלער פון א דין תורה רעדט מען צו איינעם פון די בעלי דין צו נעמען א שבועה. חושן משפט זאגט וועגן א "שכיר הבא להשבע": מען מאכט נישט שווער פאר א געדונגענעם ארבעטער וואס קומט שווערן און מען ווארענט אים נישט מיט סטראשונגען. געווענליך מאכט מען נישט גרינג פאר די וואס קומען שווערן, אבער פאר א שכיר איז אן אויסנאם. מען זאגט אים: ערגער זיך נישט, שווער און נעם וואס דיר קומט. "פותחין לו תחילה".

[מקור-באמערקונג: חושן משפט, סימן פ"ט, סעיף ו'.]

נדה

אן אנדער געראנגל צווישן הלכה און אגדה געפינט מען ביים ענין נדה.

אין זיין אריגינעלן באדייט מיינט "נדה": דערווייטערט, אפגעזונדערט, פארטריבן. אויפן פסוק "שבעת ימים תהיה בנדתה" (ויקרא ט"ו, י"ט) דערקלערט רש"י אז זי זאל זיין דערווייטערט פון בארירן מענטשן, אזוי ווי "ומתבל ינדהו" (איוב י"ח, י"ח), מען וועט אים פארטרייבן פון דער וועלט.

דער רמב"ן באשרייבט די אלטע שטרענגקייט און דעם טאבו פון נדה אין זיין פירוש אויפן פסוק וואס רחל זאגט צו לבן: ער זאל נישט זיין בייז אז זי קען נישט אויפשטיין פאר אים, ווייל "דרך נשים לי" (בראשית ל"א, ל"ה). דער רמב"ן זאגט: "והנכון בעיני". אין די אמאליגע צייטן זענען נדות געווען זייער דערווייטערט. זיי האבן נישט געטארט זיין נאנט צו מענטשן אדער רעדן צו זיי, ווייל די אמאליגע מענטשן האבן געהאלטן אז זייער אטעם איז שעדליך.

ער לייגט צו אז זיי פלעגן זיצן אין אן אפגעזונדערטן געצעלט וואו קיינער האט נישט געטארט אריינגיין. ער דערמאנט א ברייתא אין מסכת נדה: מען טאר נישט אנרירן א נדה. רבי נחמיה זאגט אז אפילו איר רעדן, דער אטעם וואס גייט ארויס פון איר מויל, איז טמא. רבי יוחנן זאגט אז מען טאר נישט נאכגיין א נדה אדער טרעטן אויפן פלאץ וואו זי האט געטראטן, ווייל די ערד וואס זי באריירט איז טמא ווי די ערד פון א מת. מען טאר אויך נישט הנאה האבן פון איר ארבעט.

לויט דעם אויסטייטש האט רחל געזאגט: איך וואלט געדארפט אויפשטיין פאר מיין האר און קושן זיינע הענט, אבער איך בין א נדה און טאר זיך נישט דערנענטערן. דו טארסט אויך נישט אריינקומען אין מיין געצעלט און טרעטן וואו מיינע פיס האבן געטראטן. לבן האט געשוויגן ווייל מען טאר נישט רעדן מיט א נדה; אירע ווערטער זענען מטמא.

אויפן פסוק אין ויקרא י"ח, י"ט, וואס פארבאט זיך דערנענטערן צו א פרוי אין איר נדה-צייט צו אנטפלעקן איר ערוה, ברענגט דער רמב"ן א סך ראיות וואס ער האלט פאר וויסנשאפטליך. צווישן זיי: ווען א נדה קוקט אין א שפיגל באווייזן זיך רויטע פלעקן, ווי בלוט, און זיכער אויף א גלייכגעפוצטן מעטאל. לויט דעם אלטן אויסטייטש ברענגט איר שעדליכע נאטור א פלאג, און די שלעכטע לופט קלעבט זיך צום שפיגל.

[רעדאקציע-באמערקונג: די טענות וועגן א שעדליכן אטעם אדער פלעקן אין א שפיגל ווערן דא איבערגעגעבן אלס היסטארישע גלויבנס אינעם מקור, נישט אלס מעדיצינישע פאקטן.]

די שטרענגקייטן און דערקלערונגען וואס דער רמב"ן ברענגט שטימען אויך מיט די נדה-באגריפן אין וועלט-פאלקלאר.

[מקור-באמערקונג: דזשיימס פרעיזער, די פארקירצטע אויסגאבע פון "The Golden Bough", זייט 606; יהושע טראכטענבערג, "Jewish Magic and Superstition", זייט 185.]

אין גמרא גייט אן א געראנגל צווישן דער שטרענגקייט פון אגדה, וואס באהאנדלט א נדה ווי אין חרם און דערווייטערט זי פון דער וועלט, און הלכה, וואס זוכט תיקון העולם.

רבי מאיר זאגט: פארוואס האט די תורה באפוילן אז א נדה זאל זיין טמא זיבן טעג? ווייל דער מאן ווערט געוואוינט צו זיין מיט זיין ווייב און קען ווערן גלייכגילטיג צו איר. נאך דער צייט פון אפגעזונדערטקייט וועט זי אים ווידער זיין באליבט ווי אויפן טאג פון דער חופה (נדה ל"א ע"ב).

דא איז נדה שוין נישט בלויז א טאבו אדער גזירה, נאר א ענין פון תיקון העולם, א שיינעם משפחה-לעבן.

נאך קלארער ווערט דאס אין דער מחלוקת צווישן רבי עקיבא און די זקנים. די זקנים האבן געהאלטן אז א נדה טאר נישט פארבן אירע ברעמען אדער פנים און נישט זיך אויספוצן מיט קאלירטע קליידער. רבי עקיבא זאגט: אזוי וועט איר זי מיאוס מאכן פאר איר מאן און ער וועט זי גט'ן. דער פסוק "והדוה בנדתה" מיינט אז זי בלייבט אין איר טומאה ביז זי איז זיך טובל (שבת ס"ד ע"ב). רש"י דערקלערט: אפילו נאך דעם ווי דער נדה-צושטאנד האט זיך אפגעשטעלט, איז זי נישט טהור ביז דער טבילה.

דא זעט מען קלאר ווי די הלכה ווארפט אפ די אגדה'דיגע גלויבנס ארום נדה. עס קען זיין אז די מקיל'דיגע הלכה האט זיך אנטוויקלט ווען האבן מער ווי איין ווייב איז שוין געווארן זעלטן. ווען א מאן האט בלויז איין ווייב, און זי וואלט אין איר נדה-צייט געדארפט זיך אינגאנצן אפשיידן פון אים און פון דער שטוב, וואלט מען נישט געקענט פירן די שטוב. זי מוז בלייבן אין שטוב; דער מאן מוז איר זען; זי דארף זיך קענען צופוצן. אפשר איז אויך נישט קיין צופאל אז רבי עקיבא איז דער מקיל: ער האט געהאט א סך דרך ארץ פאר א פרוי.

ווי ווייט די הלכה איז אוועק פון דער שטרענגער טראדיציע זעט מען אין דער פאלגנדיגער שקלא וטריא. מען פרעגט: מעג א נדה שלאפן מיט איר מאן אין איין בעט, ווען ביידע זענען אנגעטון אין זייערע קליידער? רבי יוסף ברענגט א פארגלייך פון אן עוף

און קעז אויף איין טיש. בית שמאי דערלויבט זיי צו לייגן צוזאמען אויפן טיש, אבער נישט צו עסן צוזאמען; בית הלל פארבאט סיי דאס לייגן אויף איין טיש און סיי דאס עסן צוזאמען (שבת י"ג ע"א).

דער דין בלייבט טאקע אז מאן און ווייב טארן נישט שלאפן אין איין בעט ווען זי איז א נדה, אפילו אנגעטונערהייט, ווייל איינער וועט נישט אפשטעלן אדער דערמאנען דעם צווייטן. דאס איז א סייג. אבער דער מהלך פון דעם גאר אלטן טאבו ביז דער הלכה איז גרויס.

די אגדה איז נישט צופרידן מיט אזא קולא. אויף דער זעלבער בלאט ווערט דערציילט וועגן א פרומען למדן וואס איז געשלאפן מיט זיין ווייב אין איין בעט בקרבת בשר. דאס איז נישט געווען בעת דער נדה, נאר אין די שבעה נקיים, ווען זי טוט זיך אן אין ווייסן כדי צו זען צי די בלוטונג האט זיך טאקע אפגעשטעלט. די מעשה זאגט אז ער איז דערפאר געשטארבן יונג, אלס א שטראף פון גאט.

צוויי אמוראים באגרעניצן די מעשה נאך מער. איינער זאגט: חלילה, עס איז נישט געווען בקרבת בשר; דער למדן וואלט געוואוסט אז דאס איז אסור. דער בעט איז געווען ברייט און ער האט געמיינט אז מען מעג. דער אנדערער זאגט אז זי איז נישט געווען נאקעט, נאר אנגעטון אין א פארטעך וואס האט צוגעדעקט דעם אונטערשטן טייל פונעם קערפער.

אין די אנדערע ווערסיעס, אין תנא דבי אליהו רבה, פרק ט"ו, און אבות דרבי נתן, פרק ב', שלאפט ער מיט איר אנגעטונערהייט אין איין בעט, נישט בעת דער נדה נאר אין ימי הליבון איידער זי האט זיך גע'טובל'ט. דאך ווערט זיין טויט דערקלערט אלס א שטראף. וואס פאר א מרחק צווישן אגדה און הלכה!

די דינים אין שולחן ערוך זענען פיל מער מקיל וועגן נדה ווי די ברייתא וואס דער רמב"ן ברענגט. די ברייתא שטיצט זיך אויף עלעמענטן פון אגדה און פארבאט אפילו הנאה האבן פון א נדה'ס ארבעט. די הלכה זאגט אבער: אלע ארבעטן וואס א פרוי טוט פאר איר מאן מעג זי אויך טון בעת דער נדה, חוץ אנגיסן פאר אים א גלאז און עס אוועקשטעלן אויף זיין טיש. דאס מעג זי אויך טון מיט א שינוי, למשל עס דערלאנגען מיט דער לינקער האנט אדער אויף אן אנדער אופן (יורה דעה, הלכות נדה, קצ"ה, סעיף י').

דאווענען

דער זעלבער געראנגל צווישן דער אגדה'ס שטרענגען באפעל און דער הלכה'ס געזעלשאפטליכן צוגאנג געפינט זיך ביים דאווענען.

די משנה אין ברכות, פרק ה', משנה א', זאגט אז אין מיטן דאווענען טאר מען נישט מפסיק זיין און ענטפערן, אפילו ווען דער מלך באגריסט דעם מתפלל. מען טאר נישט מפסיק זיין אפילו ווען א שלאנג וויקלט זיך ארום זיין קנעכל.

די הלכה פסוקה לויט דער גמרא איז אנדערש. דער איסור איז ווען די שלאנג איז נישט אויפגערעגט, ווייל געווענליך בייסט זי נישט. אויב א סקארפיאן פאלט אן, מעג מען מפסיק זיין. ביי א אידישן מלך טאר מען נישט מפסיק זיין, אבער ביי א נישט-אידישן

מלך אדער שר מעג מען, ווייל עס איז דא א סכנה. בכלל מעג מען מפסיק זיין ביי א סכנה, אבער נישט בלויז צוליב א געלט-פארלוסט (ברכות ל"ג; דער מקור גיט אויך אן: אורח חיים, הלכות תפילה, ק"ז; באר היטב, סעיף א').

[רעדאקציע-באמערקונג: דאס בוך איז אן איבערארבעטונג פון דעם מחבר'ס היסטארישן און פילאזאפישן טעקסט, נישט קיין אנווייזונג למעשה ביי א סכנה.]

דאס איז דער דין, אבער די אגדה נעמט אים נישט אן. א חסיד וועט נישט מפסיק זיין אפילו צוליב א נישט-אידישן מלך. עס ווערט דערציילט וועגן א חסיד וואס האט געדאוונט ווען א נישט-אידישער שר האט אים באגריסט. ער האט נישט געענטפערט. פארשטייט זיך, די מעשה ענדיגט זיך גוט פאר אים (ברכות ל"ב-ל"ג).

הצלת נפשות

די אגדה וויל נישט וויסן פון קיין פשרות, אפילו ביים ראטעווען מענטשליכע לעבנס.

די תוספתא זאגט: אויב א גרופע אידן ווערט געסטראשעט אז זיי מוזן ארויסגעבן איינעם צו ווערן געהרגעט, און אנדערש וועט מען זיי אלע הרג'ענען, זאלן זיי אלע לאזן זיך הרג'ענען און נישט איבערגעבן קיין אידישן נפש. אויב די פארלאנגער האבן אבער אנגעוויזן אויף א באשטימטן מענטש, ווי יואב האט אנגעוויזן אויף שבע בן בכרי (שמואל ב', כ', כ"א), זאלן זיי אים איבערגעבן כדי די אנדערע זאלן נישט אומקומען (ירושלמי תרומות, סוף פרק ח'; תוספתא, פרק ז').

די אגדה איז נישט צופרידן מיט דעם פסק. זי דערציילט וועגן עולא בן קושר, וואס דער מלכות האט פאראורטיילט צום טויט. ער איז אנטלאפן קיין לוד צו רבי יהושע בן לוי. די זעלנער האבן ארומגערינגלט די שטאט און געזאגט: אויב מען גיט אים נישט ארויס, וועלן זיי חרוב מאכן די שטאט. רבי יהושע האט אים איבערגערעדט און איבערגעגעבן צום מלכות.

אליהו הנביא פלעגט זיך באווייזן צו רבי יהושע, אבער נאך דעם איז ער מער נישט געקומען. רבי יהושע האט געפאסט דרייסיג טעג, און אליהו האט זיך ווידער באוויזן. רבי יהושע פרעגט פארוואס ער איז נישט געקומען. אליהו ענטפערט: זאל איך זיך חבר'ן מיט א מסור? רבי יהושע פרעגט: האב איך נישט געטון לויטן דין? אליהו ענטפערט: איז דאס דער וועג פאר חסידים? זאל עס געטון ווערן דורך אנדערע, נישט דורך דיר (ירושלמי, דארט; בראשית רבה, ויגש).

די הלכה פסוקה איז לויט דער תוספתא, נישט לויט דער אגדה (רמב"ם, הלכות יסודי התורה, פרק ה', הלכה ה'; יורה דעה, הלכות עבודת כוכבים, קנ"ז, א'). די שקלא וטריא וועגן דעם באדינג אז דער מענטש איז חייב מיתה קומט פון דער גמרא איבער דעם ענין.

מען קען אננעמען אלס כלל אז אגדה איז מער מחמיר ווי הלכה. הלכה איז פאר דעם געווענליכן מענטש: די מעגליכע קדושה וואס מען קען דערגרייכן מיט א געווענליכער מענטשליכער אנשטרענגונג. די עטיק פון אגדה איז דאס אוממעגליכע פאר דעם געווענליכן מענטש.

אגדה שפיגלט אפּ די שטרענגע באַפעלן פון דעם טראַנסצענדענטן גאָט, וואָס האָט נישט קיין באַרירונג מיטן מענטש. ער באַפעלט, און דער מענטש מוז פאָלגן אָן פרעגן פאַרוואָס. הלכה פאַסט די גזירות צו די עקזיסטירנדיגע געזעלשאַפטן און צום ילוד אשה, מיט זיינע באַגרעניצטע כוחות.

די גרענעצן פון אגדה און וויאַזוי זי ווירקט אויף הלכה

אפילו אין די וועניגע פעלער וואו אגדה איז מקיל, וואָגט זי נישט צו זאָגן אַז מען זאָל די חומרא אָפּשאַפן יעצט. זי שטעלט די קולא פאַר אַלס אַן אידעאַל לעתיד לבוא. אַ באַמערקנסווערט ביישפיל איז דער מדרש וועגן אַ ממזר.

"ושבתי אני ואראה את כל העשוקים אשר נעשים תחת השמש... והנה דמעת העשוקים ואין להם מנחם" (קהלת ד', א'). דניאל דער שניידער טייטשט דעם פסוק אויף ממזרים: זייער פאָטער האָט געזינדיגט, אָבער וואָס זענען די קינדער שולדיג? ער האָט עובר געווען אויף עריות און זי האָט געבוירן דעם קינד. פאַרוואָס דאַרף דאָס קינד ליידן?

דער מדרש לייגט אַריין "אלא" צווישן "ואין להם מנחם" און "מיד עושקיהם כח", און פאַרבינדט די מאַכט פון די אונטערדריקער מיטן גרויסן סנהדרין. דער סנהדרין קומט מיט דער תורה'ס כח און דערווייטערט דעם ממזר צוליב "לא יבא ממזר בקהל ה'" (דברים כ"ג). "ואין להם מנחם": קיינער טרייסט זיי נישט, דעריבער דאַרף גאָט זיי טרייסטן. אויף דער וועלט איז דאָ פסולת צווישן אידן, אָבער לעתיד לבוא וועט כלל ישראל זיין ריין ווי אַ גאָלדענע מנורה: "והנה מנורת זהב כולה" (זכריה ד', ב'; ויקרא רבה, סוף פרשה ל"ב; קהלת רבתי, לויטן מקור: פרק ז', ג').

"לעתיד לבוא" מיינט דאָ סיי די משיח'ס צייטן און סיי עולם הבא. דער ממזר וועט האָבן עולם הבא אפילו ווען ער איז דאָ אַן אַרויסגעשטויסענער.

אגדה קען נישט אָפּפרעגן אַ דין למעשה. אפילו ווען זי איז מקיל, טוט זי עס לעתיד לבוא, נישט יעצט.

אַלס כלל לערנט מען נישט אַרויס קיין דין פון אגדה. רבי צבי הירש חיות שרייבט אין "מבוא האגדות", וואָס ווערט געדרוקט ביי די גוטע אויסגאַבעס פון "עין יעקב": אגדה איז אַ גרויסער טייל פון תלמוד און אַ גרויסער צווייג אין דער תורה. זי איז צעשפּרייט אין משנה, ברייתות און ביידע תלמודים. כאָטש זי אַנטהאַלט נישט קיין פאַרפליכטנדיגע ענינים פאַר הלכה למעשה, איז איר ווערט זייער וויכטיג פון אַן אַנדער זייט.

דאָס איז דער כלל. אָבער סיי אין משנה און סיי אין גמרא זענען דאָ אַ סך אויסנאַמען וואו מען לערנט אַ הלכה פון אַן אגדה. איין ביישפּיל: אַ בת כהן וואָס האָט חתונה מיט אַ ישראל. רבי חסדא זאָגט אַז דער זיווג וועט נישט מצליח זיין: זי וועט ווערן אַן אלמנה אָדער גרושה, אָדער נישט האָבן קיין קינדער. ער לערנט דאָס אַרויס פון דער נאָענטקייט פון די פסוקים אין ויקרא כ"ב וועגן אַ בת כהן וואָס האָט חתונה מיט אַ זר און וועגן אַ בת כהן וואָס ווערט אַן אלמנה אָדער גרושה אָן קינדער.

עס איז קלאר אן אגדה, נישט א הלכה פסוקה. וויאזוי קען מען פסק'נען אז א שידוך וועט נישט מצליח זיין? עס איז פאלקלאר. דאך דינט עס אלס אסמכתא פאר א דין פון רבי שמעון: אזא סעודה איז נישט קיין סעודת מצוה און א תלמיד חכם טאר נישט הנאה האבן דערפון. ווייל זי איז נישט קיין סעודת מצוה, קען מען ארויסלערנען אז איינער וואס גייט צו דער סעודה און דערמאנט זיך אז ער האט נישט פארברענט זיין חמץ מוז זיך אומקערן. ער קען נישט בלויז מבטל זיין דעם חמץ, ווי ער קען ווען ער גייט צו א דבר מצוה.

[מקור-באמערקונג: פסחים מ"ט ע"א; רמב"ם, הלכות דעות, פרק ה', הלכה י"ג, און דער כסף משנה דארט. דער מחבר דערמאנט דעם דין וועגן דער סעודת אירוסין פון א בת כהן מיט א לוי אדער ישראל.]

דא זעט מען א דין וואס ווערט ארויסגעלערנט פון אן אגדה. דאס איז נאר איין ביישפיל; אין גמרא זענען דא נאך א סך.

שפעטער, נאך די גאונים, ווען דער תלמוד איז פארהייליגט געווארן, זענען א סך אגדות געווארן דער יסוד פון הלכות. ערשטנס זענען די אגדות נישט קיין אפגעזונדערטע אפטיילונג אין משנה און גמרא. הלכה און אגדה זענען אזוי צוזאמענגעפלאכטן אז עס איז אפט שווער צו געפינען זייער גרענעץ. די בעלי התלמוד האבן נישט געמאכט פון אגדה א באזונדער ספר אדער אפילו באזונדערע פרקים.

צווייטנס זענען א סך אגדות אזוי אריין אין פאלק'ס הארץ און געווארן אזוי באליבט, אז מען האט זיי נישט געקענט איגנארירן. דעריבער זענען א סך פון זיי געווארן הלכות פסוקות. ביישפילן זענען קדיש און רוב מנהגי אבילות, שופר בלאזן אין אלול, תענית אסתר, כסא אליהו ביי א ברית און זיך פירן ווי אבלים בעת ספירה.

"עס קען זיין אז אויב די גאונים, אדער איינער פון זיי, וואלטן אפגעטיילט די אגדות פון די הלכות אין תלמוד און געמאכט דערפון באזונדערע ספרים אדער איין ספר, וואלט מען עס פאררעכנט צווישן די ספרים חיצונים און גוזר געווען גניזה. מען וואלט נישט דערלויבט עס פארשרייבן אדער איבערדרוקן."

[מקור-באמערקונג: "תולדות הפוסקים" פון רב צעיר, חלק א', זייטן 24-29, און בכלל דער ענין דארט.]

די שפעטערדיגע מחמירים, ווי רבי יעקב בן אשר, דער בעל הטורים, רבי יוסף קארו, דער בעל שולחן ערוך, און די אחרונים, האבן זיך נאך מער געשטיצט אויף אגדות און מנהגים. דאס פרעגט אבער נישט אפ דעם געדאנק: אגדה קומט פון דעם טראנסצענדענטן גאט-באגריף, און הלכה פון דעם באגרעניצטן אנטראפאמארפיזם וואס די נביאים האבן אונז איבערגעגעבן.

ג. וואס מיינט הלכה פאר אונזער דור?

דער ארטאדאקסישער בליק אויף הלכה איז וואס מיר רופן "פונדאמענטאליסטיש". יעדער דין, יעדער סייג צו א סייג און יעדער אנגענומענער מנהג וואס די ראשונים אדער אחרונים האבן פארשריבן, ווערט באטראכט אלס א באפעל וואס איז אונז געגעבן געווארן אויפן בארג סיני דורך אן איינמאליגער התגלות. מיר קענען נישט און טארן נישט

פארמינערן, און אפט אפילו נישט צולייגן צו דער גאנצער הלכה-סיסטעם. די אויטאריטעט פון די היינטיגע רבנים איז קליין קעגן די פריערדיגע פוסקים, און זיכער קעגן די תנאים און אמוראים.

ביי די פרומע ארטאדאקסן איז א כלל אז מיט יעדן דור ווערט דער מענטש גייסטיג קלענער. זיי נעמען אן ווי א הלכה פסוקה די אגדה'דיגע מאמרים: "טובה צפורנן של ראשונים מכריסן של אחרונים" (יומא ט' ע"ב). דער נאגל פון די פריערדיגע איז מער ווערט ווי דער גאנצער קערפער פון די שפעטערדיגע.

אדער: "אם ראשונים בני מלאכים". אויב די פריערדיגע זענען געווען מלאכים, זענען מיר נאר מענטשן. אויב זיי זענען געווען מענטשן, זענען מיר ווי אייזלען, און נישט ווי רבי חנינא בן דוסא'ס אדער רבי פנחס בן יאיר'ס אייזל, נאר ווי פשוטע אייזלען (שבת קי"ב ע"ב).

אזא צוגאנג, וואס גיט זיך פון פאראויס אויף און מאכט זיך אליין קליין, מאכט פון הלכה א צווינג-יאקע. ער איגנארירט די ווירקליכקייט פונעם היינטיגן טעגליכן לעבן און די פאקטן פון דער געשיכטע.

עקסטרעמע גרופעס געפינען זיך אין אלע באוועגונגען און אמונות. ביז א געוויסן גראד זענען זיי אויך מצליח. עס זענען שטענדיג דא יחידים וואס דווקא דער עקסטרעמיזם ציט זיי. אבער פאר דעם געוועגליכן מענטש פון אונזער דור איז די הלכה פון דער פרומער ארטאדאקסיע א טויטער אות.

דאך טאר מען נישט אונטערשאצן די וויכטיגקייט פון דער פרומער ארטאדאקסיע. זי שטייט אויף דער וואך און האלט אפ צו שנעלע ענדערונגען. איר תמימות און טיפע אמונה זענען שעפעריש. איר אפהיטן די אלטע טראדיציעס מיט אלע פרטים האלט דאס אלטע אידישקייט לעבעדיג. איר פארנעמען זיך מיט תורה איז א קוואל פון אמת'ע, טיפע אידישע לומדות. מען טאר זי נישט באקעמפן; מען דארף זי שטיצן און העלפן האלטן אירע מוסדות. מען דארף אבער זען אז זי זאל נישט ווערן דער הערשנדיגער כח אין אידישן לעבן. איר אומטאלעראנץ צו די וואס זענען אנדערש אדער קעגן איר איז א מקור פון מחלוקת און צעריסנקייט.

די עקסטרעמע רעפארמער זענען געגאנגען צום פארקערטן עק. זיי האלטן אז דער גאנצער אידישער ריטואל איז בלויז א זאמלונג פון צערעמאניעס און טאבו'ס אן קיין אינערליכן ווערט.

אזא צוגאנג מאכט די גאנצע אידישע געשיכטע צו גארנישט. דאן זענען אונזערע ליידן געווען אומזיסט, אונזער קידוש השם נאריש און אונזער קיום אלס פאלק אן א זין. א פארשטיינערטער איבערבלייב וואלט זיך קרוב צו צוויי טויזנט יאר געקלאמערט אין נארישע, אויסגעלעבטע און ליידיגע צערעמאניעס און פרימיטיווע טאבו'ס, און זיך דערפאר געפלאגט.

אויסער דעם: פארוואס זאל מען יעצט האלטן אידישקייט? די אבסטראקטע עטיק פון תנ"ך איז שוין געווארן א קנין פון דער גאנצער אייראפעישער ציוויליזאציע. אן תורה שבעל פה, אן הלכה, איז נישטא קיין אידישקייט. דאס האבן אונזערע חז"ל שוין לאנג

געוואוסט. לאמיר נישט גרינגשעצן א טיפן היסטארישן געדאנק בלויז ווייל ער איז אנגעטון אין א רעליגיעזן לבוש.

דער מדרש זאגט: גאט האט געזען אז די אומות העולם וועלן איבערזעצן די תורה אויף גריכיש און זאגן אז זיי זענען די אמת'ע אידן. ער האט זיי געזאגט: איר זאגט אז איר זענט מיינע קינדער, אבער איך ווייס אז נאר די וואס ווייסן מיינע סודות זענען מיינע קינדער. וואס זענען די סודות? די משנה און די הלכה (תנחומא, כי תצא, ל"ד).

אין דער ווערסיע אין שמות רבה ווערט דאס נאך קלארער: די משנה, תלמוד און אגדה וועל איך זיי געבן בעל פה, נישט פארשריבן. ווען די אומות העולם וועלן קומען און פארשקלאפן אידן, וועלן אידן דערמיט בלייבן אפגעזונדערט פון זיי (שמות רבה, פרשה מ"ז, א').

אן הלכה קענען אידן נישט פירן אן אייגנארטיג לעבן. מיט בלויז דער אבסטראקטער תורה, תורה שבכתב, קענען זיי נישט בלייבן ספעציפיש אידיש.

די עקסטרעמע רעפארמער קענען אויך האבן א געוויסן דערפאלג. עס זענען דא גענוג אידן וואס ווילן נישט נעמען אויף זיך דעם עול מצוות און פירן א אידיש לעבן, און דאך נישט ווערן גוים. דער פליגל דערמאנט שטארק די "יראי ה'" פון פאר חורבן בית שני: מענטשן וואס האבן נישט געוואלט לעבן ווי געצנדינער, אבער אויך נישט געהאט דעם כח צו ווערן פולשטענדיגע אידן.

די עקסטרעמע רעפארמער זענען היסטאריש וויכטיג. זיי זענען געווען די ערשטע אידן וואס זענען צוגעגאנגען קריטיש צו דער אידישער אמונה און דאך געבליבן אין כלל ישראל. זיי זענען געווען זייער שעפעריש. זייער קעגנערשאפט צו דער דאגמאטישער אידישקייט, וואס איז דעמאלט געווען דער איינציגער הערשנדיגער כח אין אידישן לעבן, האט זיי געטריבן. קיין פאלקס-באוועגונג איז דער עקסטרעמער רעפארמיזם אבער קיינמאל נישט געווארן.

אידישע סעקולערע נאציאנאליסטן, העברעאיסטן, אידישיסטן און א גרויסער טייל פון די ציוניסטן, ווי אויך די רעקאנסטרוקציאניסטן, א פליגל פון די קאנסערוואטיוון, האלטן אז הלכה איז פאלקישקייט. זי איז א לעבנסשטייגער וואס איר ציל איז קיום האומה און געטריישאפט צום אידישן פאלק. לויט דעם באגריף שטייט אידישע אמונה כמעט אויסער די גרענעצן פון וואס מען רופט "רעליגיע". פאר א געוויסער צייט האבן אויך די טעארעטיקער פון דער קאנסערוואטיווער באוועגונג בארעכטיגט דאס מקיים זיין הלכה צוליב פאלקישקייט.

ווי ווייט מיר ווייסן, האט אברהם גאלאמב דאס פארמולירט צום קלארסטן: "מיר דארפן אננעמען אידישקייט אלס עפעס וואס איז נישט קיין רעליגיע אין דעם געווענליכן זין. קודם כל האט אידישקייט אן אנדער ציל: נישט פאר גאט, נאר פארן פאלק. דער אידישער גאט פאדערט פון זיין פאלק צו גלויבן אינעם פאלק, נישט אין גאט" ("גאט און געטליכקייט").

אברהם גאלאמב איז אן עקסטרעמיסט אפילו צווישן אידישע סעקולאריסטן. אבער אין זיינע ווערטער הערט זיך אן אפקלאנג פון א סך מאדערנע אידישע דענקער וואס טראכטן טיפער אריין אין מהות פון אידישקייט.

רבי מרדכי קאפלאן, דער פירער און טעארעטיקער פון די רעקאנסטרוקציאניסטן, איז אין זיינע געדאנקען נישט זייער ווייט פון גאלאמב.

קאפלאן'ס רעקאנסטרוקציאניזם האלט אז געטריישאפט צום אידישן פאלק איז דער הויפט טרייב-כח פונעם אידישן קיום. אלס אידן ווילן מיר האלטן דעם המשך פון אונזער עקזיסטענץ. אין די תפוצות דריקט זיך דער קיום אויס אינעם אידישן קהילה-לעבן, אין אלע זיינע זייטן (יעקב ב. אייגוס, "Modern Philosophies of Judaism", זייט 319).

דער ערשטער וואס האט אויסגעדריקט דעם געדאנק איז געווען אחד העם. ער האט געהאלטן אז אידן זענען געווארן אנדערש ווייל זיי האבן געוואלט לעבן אלס א פאלק. די גאנצע אידישע עטיק, ריטואלן און צערעמאניעס זענען געווען מיטלען צו האלטן דעם אידישן פאלק.

[מקור-באמערקונג: מער איבער דעם אין שלמה סיימאן, "אידן צווישן פעלקער", זייט 77.]

אזא באגריף איז א שוואכער יסוד צו דערקלערן דעם גאנצן אינהאלט פון אידישקייט. ער קען אפילו נישט געבן א גענוג שטארקן טעם פארן קיום פונעם אידישן פאלק.

אידישקייט בלויז צוליב קיום קען נישט אויפהייבן דעם מענטש צו העכערע אידעאלן. אויב קיום איז דער עיקר, פארוואס זאל מען נישט אננעמען די ברוטאלע מיטלען פונעם עקסטרעמען נאציאנאליזם? קיום צוליב קיום נעמט אוועק די קדושה און דערהויבנקייט פון אידישן לעבן. אויך לייגט א לעבנסשטייגער אליין נישט אויף דעם מענטש קיין פארפליכטונג. און דער עיקר: אונזער געשיכטע לערנט אז מיר האבן אפט אפגעווארפן נאציאנאלע און קולטורעלע ווערטן, ווי שפראך, לאנד און אפילו דעם אידישן אלף-בית. אבער פאר גייסטיגע ווערטן זענען מיר געגאנגען אויף קידוש השם.

די וואס האלטן אז דער טרייב-כח פון דער אידישער געשיכטע איז געווען די אייגנארטיגע אידישע גאט-אידעע און איר פראקטישער אויסדרוק אין הלכה, האבן א גרויסע שוועריגקייט ביים שטעלן הלכה אין צענטער פון אונזער לעבן. וויבאלד זיי קענען נישט אננעמען די איינמאליגע התגלות אלס א היסטארישן פאקט, בלייבט די הלכה פאר זיי נישט מער ווי א געזעץ-סיסטעם.

[מקור-באמערקונג: רבי יעקב ב. אייגוס, "א טעארעטישע איבערשאצונג פון הלכה", אין "Rabbinical Assembly Proceedings", 1958. זע אויך די מאמרים פון רבי דזשעק דזש. כהן און רבי אייזיק קליין אין דעם זעלבן קונטרס.]

"מיר האבן אויפגעגעבן דעם געדאנק אז הלכה איז אויפגעקומען דורך התגלות, טראץ אלע אויסטייטשונגען און דערקלערונגען" (דארט, זייט 92). וויבאלד מיר גלויבן נישט אין דער טראדיציאנעלער התגלות, און הלכה איז איינגעשטעלט געווארן דורך מענטשן וואס קענען זיך טועה זיין, איז זי נישט מער ווי א מענטשליכע שאפונג וואס איז נישט מחייב אונז.

רבי יעקב ב. אייגוס פרעגט: "אויב הלכה שטיצט זיך נישט אויף התגלות, וויאזוי קען מען ערנסט נעמען די טענה אז הלכות וואס זענען אנגענומען געווארן דורך א גזירה שוה זענען געטליך, ווען מיר ווייסן אז די גזירה שוה איז אויסגעטראכט געווארן דורך די גראמאטיקער פון אלעקסאנדריע כדי אויסצוטייטשן די גריכישע פאעטן האמער און העסיאד?" (דארט, זייט 83).

די גאנצע שוועריגקייט קען אוועקפאלן אויב מיר וועלן אננעמען די גאט-אידעע און די הלכה-אידעע פון א קולטור-היסטארישן שטאנדפונקט.

ווי מיר האבן אויסגעשמועסט אין "אילוזיע און וואונטש" ("אידישער קעמפער", ניו יארק, פסח תשי"ט), איז דאס אנערקענען א כח, גאט, אויסער דער וועלט און אויסער דעם מענטש, אן אייביגער אמת. די פארם און די אייגנשאפטן וואס מען שרייבט אים צו זענען אבער געבונדן צו דער צייט און בייטן זיך.

אזוי אויך ביי הלכה. זי איז א ספעציפיש אידישע אידעע, געבויט אויף דער עקזיסטענץ פון א כח וואס פירט די וועלט צו א תכלית. אבער איר פראקטישע פארם און אירע באזונדערע דינים זענען געבונדן צו דער צייט און בייטן זיך.

הלכה איז דער געטליכער געדאנק צו געבן גאט'ס רצון א פראקטישן אויסדרוק אויף אונזער וועלט. "די נבואה האט געפאדערט א גערעכט לעבן דורך אויספירן גאט'ס באפעלן. די חכמים זענען געקומען לערנען און איינפירן די פאדערונג און מאכן פון איר א קנין פונעם פאלק" (ד"ר נחום גלאצער).

די תורה און די נבואה האבן געגעבן דעם "פארוואס"; די הלכה האט געגעבן דעם "וויאזוי".

די נביאים זענען דורך התגלות, אדער, אויב איר ווילט, דורך דער געטליכקייט אינעם מענטש, צוגעקומען צום באגריף אז גאט איז א טראנסצענדענטער כח, העכער דער וועלט און אויסער וועלט און מענטש. ער איז כולל אלעס. ווען זיי זענען אבער געקומען צום מענטש, האבן זיי געדארפט נוצן דעם אנטראפאמארפישן באגריף. אנדערש וואלט גאט געבליבן אן אבסטראקציע אן קיין שייכות צו מענטש און וועלט.

אזוי האבן אויך די חכמי התלמוד געדארפט נוצן לאגישע מיטלען און אפילו נעמען צו הילף די גראמאטיקער פון אלעקסאנדריע כדי אויסצופארמען הלכה, דעם אויסטייטש פון גאט'ס רצון.

עס איז נאטירליך אז א טייל הלכה טראגט אין זיך דעם וועלט-בליק פון דער צייט ווען זי איז געשאפן געווארן, מיט די אבערגלויבנס און באגרעניצונגען פון יענער צייט. דאס דארף נישט פארמינערן איר עצם וויכטיגקייט. נאר די וואס האלטן אז הלכה קומט פון אן איינמאליגער התגלות קענען אפווארפן די גאנצע הלכה צוליב אירע צייט-געבונדענע עלעמענטן.

דער מענטש איז באגרעניצט אין זיין פארשטאנד. אפילו ווען דאס געטליכע אנטפלעקט זיך צו אים דורך אינטואיציע, וואס איז בלויז אן אנדערווארט פאר התגלות, נעמט ער עס אויף לויטן קולטורעלן און היסטארישן מצב פון זיין צייט. דאס פארלייקנט נישט דעם

אייביגן אמת פון גאט און פון דער הלכה וואס שפיגלט אפ דעם אמת. דער עצם געדאנק פון הלכה איז אייביג; דער לבוש איז געבונדן צו דער צייט. דאס איז אזוי אויך ביי א סך באגריפן אין תנ"ך.

א באשטימטביישפיל פון א צייט-געבונדן בילד אינעם אידישן גאט-באגריף איז די שייכות צווישן מענטש און גאט ווי צווישן אן אונטערטאן און א מלך, אדער נאך אפטער ווי צווישן א קנעכט און זיין האר. דאס געפינט זיך אין תנ"ך, נאך קלארער אין דער שפעטערדיגער תורה, און בפרט אין די מיטל-עלטערליכע מוסר-ספרים און פילאזאפישע שריפטן. מיר האלטן נישט פון אזא הכנעה. אבער פארמינערט דאס די גרויסקייט פון תנ"ך? קענען מיר נישט האבן יראת ההתרוממות פאר גאט? אין יענע צייטן איז דער פארגלייך געווען רעאליסטיש. היינט מוזן מיר אים נעמען סימבאליש; אנדערש איז ער אן אנאכראניזם, א בילד וואס פאסט נישט מער צו דער צייט.

ווען מיר זאגן אז מען דארף צוגיין צו הלכה פון א קולטור-היסטארישן שטאנדפונקט, מיינען מיר נישט אז מען זאל אנהייבן רעפארמירן און אפווארפן אלעס וואס געפעלט אונז נישט. מיר מיינען בלויז אז הלכה דארף נישט באטראכט ווערן ווי אן אפגעשלאסענע סיסטעם אדער א פראצעס וואס איז שוין פארטיג. מען דארף פארשטיין די צייט-געבונדנקייט פון יעדער הלכה. דער אויסקלייב וועט שוין קומען פון זיך אליין.

נאך א ביישפיל איז דער פרוי'ס פלאץ אין דער אידישער אמונה. אין די אמאליגע צייטן האט מען זי באטראכט אלס פיל נידעריגער ווי א מאן. זי איז געווען פארשלעיערט, פארהילט און אפגעזונדערט פון דער מענערישער סביבה. אין אזא מצב האט יעדער אפגעדעקט שטיקל פון איר קערפער געוועקט די מענער'ס תאוה. די גמרא זאגט: "קול באשה ערוה", "כל המסתכל באצבע קטנה של אשה כאילו מסתכל במקום התורף", און "טפח באשה ערוה" (ברכות כ"ד ע"א). איר קול, א בליק אויף איר קליינעם פינגער אדער א טפח פון איר קערפער ווערן פארבונדן מיט ערוה.

מיט אזא באגריף וועגן דער פרוי קען זי נישט אנטייל נעמען צוזאמען מיט א מאן אין אלע טיילן פונעם אידישן ריטואל.

דער שולחן ערוך פסק'נט לויט דער גמרא: "הכל עולין למנין שבעה". יעדער קען פאררעכנט ווערן צווישן די זיבן קרואים, אפילו א פרוי אדער א קינד וואס ווייסט פארוואס מען מאכט די ברכה. די חכמים האבן אבער געזאגט: "אשה לא תקרא בציבור מפני כבוד הציבור". א פרוי זאל נישט לייענען אין ציבור צוליב כבוד הציבור (אורח חיים, רפ"ב, סעיף ג'; רמב"ם, הלכות תפילה, פרק י"ב, הלכה י"ז; מגילה כ"ג ע"א).

דאס איז אן אנאכראניזם. אין אונזערע צייטן איז די פרוי נישט פארהילט אדער אפגעזונדערט. זי נעמט אנטייל אין אלע געזעלשאפטליכע טעטיגקייטן. מען ווערט נישט נתפעל אפילו ווען מער ווי א טפח איז אפגעדעקט. זיכער איז נישט קיין באליידיגונג פאר א ציבור ווען א פרוי איז עולה לתורה. פארקערט: היינטיגע אידן פילן זיך באליידיגט ווען פרויען ווערן אפגעטיילט פון מענער ביים דאווענען.

עס זענען דא א סך אזעלכע ביישפילן אין הלכה.

ווי מיר האבן פריער באמערקט, איז הלכה, אדער איר גרעסטער טייל, דער פראקטישער אויסדרוק פון גרופע-עטיק. די עטיק פון א גרופע בייט זיך. דער עצם באגריף פון "מעגן" און "נישט טארן" איז אן אומבאדינגטער באפעל פון א טראנסצענדענטער מאכט, לויטן אידישן פארשטאנד אן אייביגע אידעע. אבער די פרטים, וואס מען מעג און וואס מען טאר נישט, ווענדן זיך אין דער צייט און אינעם ארט.

דער באגריף פארמינערט נישט דער הלכה'ס הייליגקייט אדער געטליכקייט. פארקערט, אזא הלכה איז לעבעדיג און אין אנטוויקלונג. זי גיט אונז א וועג צו געבן דער נביאישער אידישקייט א פראקטישן אויסדרוק, און די זכיה זיך צו דערנענטערן צו געטליכקייט דורך מקיים זיין גאט'ס מצוות און טראגן דעם עול פון אידישקייט.

צוליב היסטארישע סיבות האבן מיר אפגעווארפן די גאנצע הלכה. מיר האבן גענומען אירע צייט-געבונדענע זייטן אלס איר עצם און באשלאסן אז זי איז נישט מער ווי אן איבערבלייב פון א פארפרוירענער שבט-קולטור. יעצט, ווען מיר זענען שוין אפגעוואוינט פון דער דיסציפלין פון הלכה, איז שווער צוריקצונעמען אויף זיך דעם עול.

אבער אויב מיר וועלן פארשטיין דעם אינערליכן געטליכן זין פונעם גרויסן אויפטו פון הלכה, וועלן מיר אנהייבן זיך צוריק אויסצולערנען. דאס איז א שווערער, לאנגער פראצעס פון זוכן, פארשן, איבונג און געוואוינהייט. כדי ווידער צו זען דעם פראקטישן אויסדרוק פונעם געטליכן באפעל, וועט דער אינערליכער איבערקערעניש און די אנשטרענגונג זיין כדאי.

אדר ראשון ביז סיון תשי"ט.